

СОРАБІСТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Сорабістика - специфічна галузь слов'янознавства, яка займається вивченням минулого і сучасного лужицьких сербів, 50 тис. яких мешкає у ФРН. Термін "сорабістика" усталився у науці з другої половини XIX століття і походить від німецького найменування даної етногрупи - "сорби". Привагідно варто зауважити, що на сьогодні сорабістика, у вигляді не теоретичної, а як складова частина славистики існує в ФРН, Україні, Чехії, Польщі та Росії. В інших країнах світу, таких як США, Великобританія, Болгарія, Югославія, Франція вона являє собою скоріше епізодичну, фрагментарну дослідницьку діяльність окремих прихильників цього невеликого етносу.

Серболужицями - реліктові залишки колись багаточисельних племен польських слов'ян, котрі після X століття нашої ери були масово германізовані й асимильовані. Лужицями на території ФРН залишилися з-поміж них єдиною автохтонною слов'янською етногрупою, яка не розчинилася у домінуючому німецькому середовищі та зберегла до теперішнього часу власну мову й інші відмінні національно-культурні риси.

Дослідження різноманітних аспектів історії та культури лужицьких сербів є комплексною дисципліною. До нього, поряд з історичною проблематикою, входять мовознавство, літературознавство, етнологія та інші суспільні дисципліни. В Україні дослідження минулого та сучасності цього реліктового етносу має достатні традиції, виникнення яких припадає ще на першу половину XIX ст. Вони в багатьох випадках пов'язані з особливостями минулого суспільно-політичного та культурного розвитку нашої держави. Лужицькі серби для науковця різних поглядів та напрямків, національних ідеологів та патріотів - яскравий приклад етнічного довголіття і народної мужності в умовах багатовікової політико-правової домінанції з боку титульного етносу.

Перспективним напрямком сорабістики, який особливо жваво розвивався в Україні, є розділ, який присвячений духовній спадщині меншини. Тут українськими дослідниками зроблені кроки, які отримали визнання не тільки у нас в країні, але й за її межами. Результати їхньої наукової та теоретичної діяльності

представляють важливий внесок не тільки в національну, але й зарубіжну славистику. Значною увагою у сорабістиці України вирішується тема минулого та сучасного культури національності. Тут пріоритетними напрямками вивчення стали:

1. Культура лужицьких сербів, як показник розвитку їх духовного рівня та чинник збереження етноспецифіки.

2. Структура культури лужицької з його головними компонентами - національно-етнічним (раніше - соціальним).

3. Функціональна роль культури в процесі становлення національної самосвідомості.

4. Можливості адаптації культурних здобутків меншини до реалій мультикультурної Європи.

5. Роль та специфіка взаємодії серболужицької культури з культурами інших народів, особливо слов'янськими.

На всіх етапах сорабістики помітним успіхом та змістовним виконанням користувалася тема національно-культурного відродження етносу. Ця проблема широко представлена, насамперед, в історіографії XIX ст. У той час був зібраний значний фактичний матеріал, як результат безпосередніх спостережень за вище згаданим процесом з боку сучасників та науковців. Але і протягом XX ст. накопичена достатня кількість нових цікавих фактів, які доповнили картину національно-культурного ренесансу лужицького народу.¹

Крім того, процес національного відродження лужицької, який розгортався в останні два століття, та його наслідки представляє певний інтерес для вчених-теоретиків і політиків сучасності. Лужицька культура, що існувала протягом довготривалого часу у вигляді розрізнених чи й розірваних елементів народної творчості, у найкоротші строки набула загальноетнічного характеру, створила власну писемність і літературу, продемонструвала неабияке бажання до її визнання не тільки в Німеччині, але й за її межами. Тому для науковців України сорабістика має не тільки значення суто академічної дисципліни, але в деякій мірі і практичний - національно-відроджувальний і національно-консолідуєчий характер.

Можливо, тому і не випадково, що значного розвитку сорабістика набула у Західній Україні, зокрема у Львові. Провідною установою, яка на протязі багатьох років плідно розвиває серболужицьку тематику, є Львівський національний університет ім. І.Я.Франка. Університет став своєрідним

посередником наукового і культурного обміну між Україною та лужицькими районами Німеччини. Такі славісти, знавці теми, як К.Студинський, А.Філер, В.Ташницький, І.Свенціцький, І.Ковалик, К.Трофімович, Л.Ройзензон, В.Моторний своїми працями внесли, а окремі і продовжують вносити, помітний вклад в що галузь слов'янознавства. Львівськими вченими видано чимало публікацій, присвячених насамперед мовознавству, історії літератури та культури самого західного слов'янського народу-лужичаним. Сорабістика у Львові це науково-педагогічний та науково-дослідницький комплекс, у якому діяльність дослідників організується за такими напрямками: науковому, навчальному та культурно-популяризаторському. При ЛДУ майже два десятиліття діє Львівський сорабістичний центр.

Значення наукових та організаційних заходів, які здійснюються вже на протязі багатьох років Львівським університетом, важко переоцінити. Це, насамперед, Міжнародні сорабістичні семінари, конференції, колоквіуми, видання тематичних збірників. Особливе з-поміж них посідає Міжнародний семінар сорабістів, який уже 8 разів проводився на базі університету з 1984 р. за участі німецьких вчених з будишинського Сербського Інституту. На семінарах постійно представлені славісти з Києва, Харкова, Москви, Мінська, Праги, Варшави. Доповіді учасників семінарів надруковані у міждомчому збірнику Львівського університету "Проблеми слов'янознавства" або в підсумкових семінарських збірниках.²

У дискусіях на даних семінарах розглядалися насамперед притаманні львівській школі сорабістів питання мовознавства, літературознавства та історії культури сербів-лужичан. В останні роки ця тема набрала особливого значення в силу необхідності вирішувати проблему сучасності етносу, його майбутніх перспектив. Теорія серболужицької мови та літератури³ на семінарах розглядалась як комплекс, де потрібно враховувати взаємодію з іншими слов'янськими мовами і літературами⁴ та вплив на мову слов'янської мови іншомовного середовища.⁵ Крім того, наголошувалося на необхідності пошуків серед сербів Лужиці двомовності, як одного із головних елементів гармонійного існування етносу в Німеччині.⁶

Для літературознавців головне місце займала проблема порівняльного вивчення серболужицької літератури її типології, розанток стилів, жанрів та напрямків.⁷ Слід підкреслити, що

літературознавчі доповіді, статті були змістовним та методично аргументованими через практичне застосування порівняльно-типологічного підходу при аналізі головних закономірностей та тенденцій становлення і розвитку серболужицької літератури. Методологічним внеском літературознавців у сорабістику став висновок про те, що не дивлячись на певну ідеологічну модернізацію головних напрямків лужицької літератури, або скорше їх надозримених форм, це не змінило головного змісту літератури, яка продовжує існувати у вигляді джерельної духовної бази для національної меншини. В літературно-лінгвістичному плані увага сорабістів концентрувалась в напрямку поглибленого дослідження історичної поетики та стилів. В багатьох виданих працях висвітлювалися питання мови авторів, своєрідності їх художнього стилю, різноманітності речі, мовним та іншим значенням.⁸

У сорабістиці, як зрештою і в будь-якій іншій частині славістики, питому вагу займає фольклористика.⁹ Вона служить проявом епічної духовної пам'яті та культурно-етнічної ознакою етносу. Тут діяльність спеціалістів концентрувалась навколо наступних проблем: лужицький фольклор, його жанри та національна специфіка, поетика фольклору меншини в загальнослов'янському контексті. Певні завдання, що стоять перед сорабістами в цьому напрямку, потребують своєї майбутньої реалізації – це вироблення концепції сучасного серболужицького фольклору, його зв'язку з іншими видами, як слов'янського так і німецького мистецтва.

Значний внесок у вивчення та популяризацію серболужицької тематики вніс К.Трофімович. Його перу належить чимала кількість наукових та публіцистичних статей, монографій та посібників, присвячених історії та культурі етносу.¹⁰ На протязі багатьох років він творчо співпрацював з В.Моторним.¹¹ Для них лужичани стали джерелом наукового патхення, а їх діяльність – прикладом вмілого поєднання власного інтелектуального інтересу та реалізованого потенціалу вченого-дослідника. Результатом співпраці львівських сорабістів став цілий ряд оригінальних праць.¹² Після смерті К.Трофімовича провідним спеціалістом Львівського сорабістичного центру став В.Моторний. При його безпосередній діяльності були проведені останні міжнародні форуми та конференції по історії та культурі цього невеликого західнослов'янського народу. Окремі доповіді

на цих міжнародних заходах були присвячені основним результатам і значенню наукової діяльності та творчої спадщини К.Трофимовича.¹⁷

Неможливо також полишити поза увагою щорічні славистичні колоквиуми, які організовує Інститут славистики Львівського університету. На них з доповідями по серболужицькій тематиці виступають, як українські, так і зарубіжні слависти.

До останніх наукових досягнень українських славистів зі Львова треба віднести їх спільну працю з колегами із Сербського Інституту у місті Будинні (ФРН), яка вийшла під назвою "Лужицкыя серби".¹⁸ Без перебільшення можна сказати, що за останні майже п'ятдесят років, після монографії М.Семиряги "Лужичине" на пострадянському просторі не з'явилось праці, в якій комплексно, а не фрагментарно надавалась історія та культура серболужицького народу. Дослідженням колективу авторів посібника з лужицького народознавства стало не протиставлення, а вміле синтезування специфіки власної національної етнічної історії лужичан із загальністю складного шляху німецького народу.

Не дивлячись на існування певних матеріальних труднощів, що викликані недостатнім рівнем фінансування науки, сучасне українське слов'янознавство, в тому числі і сорабістика, поки що демонструє певний інтелектуальний потенціал. Хоча впродовж останніх 10 років в сорабістиці спостерігається тенденція до зменшення кількості тематичних видань та кількості перекладів з лужицької мови. Це пов'язано з достатньо високою вартістю поліграфічно-друкарської роботи та відсутністю практики дотаційної підтримки, яка існувала раніше в Україні. Але і в другій половині 90-х років ХХ ст., завдяки старанням та ентузіазму славистів, публікувалися наукові статті і навіть захищались дисертації.¹⁹ В українських журналах "Народна творчість та етнографія", "Просвіта", "Пам'ятки України" постійно друкуються переклади з лужицької мови та праці по етнічній історії та культурі самої малочисельної слов'янської народності.

Певні позитивні кроки в напрямку становлення сорабістики в Україні, її поширення, як наукової дисципліни, були зроблені в Ужгородському університеті, в якому існували потенційні можливості для надання організованого змісту науковому

інтересу з боку окремих викладачів УжНУ до лужицької тематики. Серед прихильників лужицького народу – доктор історичних наук, германіст, професор Г.Павленко, який видрукував в серболужицькому журналі "Letopis" змістовний історіографічний огляд із даної проблематики.²⁰ В ньому головна увага приділялась розгляду духовних здобутків етнічності, культурному обміну між Україною та Росією з одного боку та слов'янською областю Німеччини з іншого. Об'єктом особливої уваги в статті для ужгородського науковця став відомий марієвський славист ХІХ ст. І.Срезневський. Розглядаючи творчу спадщину останнього, Г.Павленко намагається довести, що науковці ідеї І.Срезневського, його сорабістична діяльність служили не обґрунтуванню політичної імперської мети російського царизму, її філософії створення слов'янського політичного союзу, а насамперед, ідеї культурного зближення слов'ян на базі спільного культурно-історичного минулого, в якій обов'язково є співпраця різних слов'ян, в першу чергу, в науково-культурній галузі.

Значну частину праці Г.Павленка займає розділ, присвячений дослідникам минулого лужичан, точніше тим науковцям або дослідникам-любителям слов'ян, які безпосередньо здійснили наукову чи приватну поїздку лужицькими районами Німеччини. Перший крок до розкриття цієї теми був зроблений московською сорабісткою Л.Лангвелою. Вона підійшла до висвітлення теми крізь синтез суспільно-політичного руху в Європі, а точніше його філософії "слов'янизації" з науковим світоглядом таких відомих гравців російської сорабістики, як І.Срезневський, О.Гильфердинг, Т.Флорінский та ін. Ужгородський вчений, зібрав достатню кількість сорабістичного матеріалу. З притаманним йому літературно-мовним вмінням прослідкує генезис ідеї слов'янської спільності у серболужичан, точніше поширення її елементів між лужицькими культурними та громадсько-політичними діячами. Опублікований Г.Павленко матеріал свідчить, що не дивлячись на імперські, монархічні та інші міждержавні кордони, науковці, слависти-аматори достатньо вільно здійснювали свої наукові дефіляції, проводили не тільки збір етнографічного та фольклористичного матеріалу, але й поширювали слов'янську ідею, яка на серболужицькому етноґрунті мала певне місце та

відповідала настрою окремих національно-політичних лідерів лужичан.

Закарпатські культурологи сорабістики тривалій час займаються перекладом лужичанських творів, що надає змогу вітчизняному читачеві більш глибоко ознайомитися з духовною спадщиною лужичанського народу. Ужгородець Д.Меденій переклав на українську мову народні казки лужичан, видав їх окремою книгою під назвою "Лужичанський П'єр". Наступною його роботою став переклад повісті відомого лужичансько-німецького письменника Ю.Брезана "Мандрі котика Микоша" та оповідання П.Фелкела "А ваші діти будуть сиротами". Рецензію на це видання в газеті "Літературна Україна" надрукував колишній доцент Ужгородського університету К.Гурницький.¹⁷ Він дав оцінку літературній вартості творів та зробив невеликий історико-культурний екскурс в минуле лужичан. Інтерес науковця до лужичан не випадковий. Ще в 1961 р. в газеті "Закарпатська правда" з'являється його стаття "Весна сербів-лужичан", де розповідається про зміни, які мали місце в культурному та літературному житті стосовно після закінчення другої світової війни.¹⁸ Певіше К.Гурницький неодноразово повертається до теми лужичанської літератури у своїх літературно-поетичних збірках.¹⁹ Праці К.Гурницького – це невід'ємний компонент вивчення духовного процесу в середовищі слов'янської меншини, особливостей його змісту хоча і заідеологізованого марксистською фразеологією, але мавшого певне наповнення ідеями "оновленого" гуманізму та національно-культурної діалектики у рамках пролетарської демократичної Німеччини.

Предметом інтересу для ужгородського професора М.І.Зимомря стала просвітницька діяльність лужичанського "будителя" Я.Йордана, його зв'язки з іншими слов'янськими літераторами, в т.ч. українськими.²⁰ Наведеними фактами про життєвий шлях та діяльність лужичанського національного патріота, науковець намагається не тільки розкрити тему, але й проілюструвати певний вплив на останнього ідеї слов'янської взаємності, підкреслює її іманентний характер. Ця ідея "вела до взаємодії та взаємозбагаченню слов'янських культур, стверджувала традиції національно-визвольного руху слов'янських народів". Правда, окремі теоретичні положення, які використовував професор М.Зимомря, корінням уходять в

ідеологічну спадщину слов'янофілів. Наприклад, ідея слов'янської єдності. Але він привніс до неї нового інтернаціонального змісту, що відповідало ідейно-теоретичним вимогам післявоєнної слов'янської історіографії. Тому дослідник на прикладі творів Я.Йордана, точніше виходячи з їх змісту, намагається виокремити та духовні елементи, які притаманні не тільки лужичанській, а всій слов'янській літературі, слугують для останньої джерельною базою. Як науковець та дослідник окремих аспектів духовної спадщини лужичанського народу, М.Зимомря класифікує літературу лужичанських сербів відповідно пов'язуючи її став з змінами у соціальному та економічному житті меншини, тобто виходячи із стадіальної концепції розвитку суспільства. Хоча треба обумовитись, що соціально-економічні зміни та національна політика в НДР насправді спочатку виявляли негативний вплив на подолання кризового стану стійкої багатовікової тенденції до зменшення етнопопуляції лужичан, яка складалась на початок минулого століття. Тому теоретичне економічно-соціального та культурного це не стільки реверанс дослідника в сторону пануючої методології, скільки оправдана спроба власного розуміння складного літературного процесу у лужичан. До ужгородських прихильників лужичанської духовної культури, необхідно також віднести викладача УжНУ Б.Бендзара. Він доповнив своєю публікацією сторінку післявоєнних культурних зв'язків лужичанських слов'ян з діячами культури та мистецтва України.²¹

Якщо проаналізувати вищезгадані праці, то виявляється стійке намагання авторів публікацій сконцентрувати увагу на провахах практичної реалізації ідеї культурного зближення між Лужицею з одного боку та Україною і Росією з другого. Але при цьому слід зауважити, що згаданим ужгородським науковцям не належить пріоритет в формуванні теоретичних меж ідеї культурного зближення західного слов'янства з іншими спорідненими народами. Філософія єдності слов'янської історії та культури була викликана до життя, насамперед, динамічним процесом суспільного розвитку з його тенденцією до зближення націй в умовах інтернаціоналізації виробництва, незалежно від характеру суспільного ладу.

Після Другої світової війни в радянській історіографії практика культурної єдності лужичан з іншими слов'янами, крім елементу взаємної етнічної та історико-культурної єдності

доповнювалася однією для всіх слов'ян теорією "будівництва нового суспільства", де панував би "пролетарський інтернаціоналізм", як філософія міжслов'янського спілкування. Але даючи таку оцінку, не треба зводити домінування в українській радянській історіографії жорстких меж ідеології інтернаціоналізму до спрощеної вульгаризації, як це зараз інколи інтерпретують. У своїй більшості українські науковці - сорабісти 50-80-х років ХХ ст. у зближенні німецької культури з культурою лужичан, а також в проявах духовно-культурної спорідненості та творчого обміну з іншими народами, насамперед, слов'янськими бачили скоріше практичне втілення програми рівності націй в системі мирного, партнерського співіснування європейських народів.

Для лужицьких сербів їх культура це явище спрощує з глибокими слов'янськими коріннями. Сорабістика в Україні тривалий час використовувала культурно-історичні методи, але ці методи недостатньо пов'язували літературу, мову, культуру з загальним розвитком, а стан наукової прогресивності сорабістики визначався тим, в якій мірі вона включалася в загальнослов'янську проблематику і не дистанціювалася індивідуальністю від предметного змісту славистики. Безумовно, літературний процес, еволюція мови, знаходиться в тісному взаємозв'язку з загальноісторичним процесом, хоча і мають певну самостійність щодо до останнього. Механізм їх взаємодії вельми складний процес, тому історія культури національності, а точніше практична сторона культури сербів-лужичан, як етнозберігаючого джерела, очікує ще в сучасній українській сорабістиці свого подальшого осмислення і висвітлення.

Новий етап розвитку сорабістики в Україні, який розпочався в 90-ті роки ХХ ст., характеризується відходом цієї галузі слов'янознавства від жорстких методологічних схем, які були продиктовані не науковим детермінізмом, а ідеологічними вимогами до суспільних наук з боку колишнього партійно-державного керівництва. Українське сучасне слов'янознавство набирає в побільшості класичного - наукового змісту на відміну від попереднього - занолізованого. Виникають нові організаційних форм міжнародного наукового співробітництва, що сприяє інтенсивному взаємообміну знань в галузі сорабістичних досліджень. Тобто, сучасна сорабістика в Україні

стає повноправною інтегрованою частиною європейської та світової славистики.

¹ Див.: Лучук Т. Серболужицька національна свідомість у дзеркалі німецької поезії (Вірш Й.Боровського про Я.Барта-Чіпчинського) // Проблеми слов'янознавства Міжнародній науковій збірник.-1988.-Вип.37.-С.114-116.; Фаска Г. Історичні обставини виникнення серболужицького письмовства // Проблеми слов'янознавства, 1994.-Випуск 46.-С.147-149.

² Див.: Чорний В. Сорабістика і сорабістичні семінари у Львівському університеті // Проблеми слов'янознавства.- Випуск 46. - С.177-179; Гнатюк М. Сорабістичні студії в системі славистики у Львівському університеті // Letopis.-1994.-№2.-С.75-80.; Лазор О. Сорабістичні публікації на сторінках журналу "Проблеми слов'янознавства" // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари.-Львів, 1999.-С.138-147.

³ Див.: Івченко А. Структурно-граматичні моделі компаративних фразеологізмів верхньолужицької мови // Проблеми слов'янознавства.- 1987. - Вип.35.-С.129-131; Широкоград С. Дані лужицьких мов до етимології слов'янського **děte* // Проблеми слов'янознавства, 1994. - Випуск 46. - С.167-171; Івченко А. Проблеми етимологічної інтерпретації верхньолужицької фразеології // Проблеми слов'янознавства, 1994.-Випуск 46.-С.173-173; Скорвід С. Серболужицькі конструкції типу "біти збѣгає, па бѣташ збѣгаѣ" в історичних взаємозв'язках // Проблеми слов'янознавства, 1994.-Випуск 46.-С.173-176; Шолчина Я. Якуб Барт-Чіпчинський і проблеми сучасної верхньолужицької літературної мови // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари.- С.169-174.

⁴ Див.: Лучук Т. Йоганнес Боровський, Кіто Лоренц - до питання про роль літературних впливів // Проблеми слов'янознавства. 1988.-Вип.37.-С.114-116; Цибенко О. Польско-серболужицькі літературні зв'язки до другої світової війни // Проблеми слов'янознавства.- 1988.-Вип.37.-С.90-92; Мойсеєнко В. До характеристики лексики чеського походження у верхньолужицькій літературно-письмій мові // Проблеми слов'янознавства, 1990. - Випуск 41.-С.152-152; Урбан Л. До типології чеського сприйняття серболужицької словесності у ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства, 1994. - Випуск 46.-С.155-

156; Титаренко А. Зустрічі югославів з Лужиццєю? // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - С.100-105.

¹ Див. Зінков А. Германізми в ідиоматиці серболужицьких мов // Проблеми слов'янознавства. 1990. - Вип. 41. - С. 149-150.; Скорійд С. Так звані *Vollzugsformen* дієслів у серболужицькій мові з точки зору ареальної лінгвістики // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - С. 201-206.

² Див. Дуличенко О. Феномен літературно-мовного паралелізму в серболужицькій у європейському лінгво-культурному контексті // Проблеми слов'янознавства. 1990. - Вип. 41. - С. 134-136.; Людвіг Ела. Права меншин у Німеччині та лужицчани // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - Львів, 1999. - С. 31-32.; Каспер М. Про конституційне закріплення прав лужицьких сербів у ФРН на сучасному етапі // Проблеми слов'янознавства. Міжвідомчий науковий збірник, 1994. - Випуск 46. - С. 15-154.

³ Див. Дуличенко О. Типологічні паралелі до історії формування і розвитку серболужицьких літературних мов // Проблеми слов'янознавства, 1987. - Вип. 35. - С. 123-125.; Трояновський О. Література лужицьких сербів у білоруських книжкових виданнях та періодиці // Проблеми слов'янознавства, 1988. - Вип. 37. - С. 88-90; Уран З. До типології чеського сприйняття серболужицької словесності у XIX ст. // Проблеми слов'янознавства, 1994. - Вип. 46. - С. 155-156.

⁴ Див.: Трофимович К. Мови художніх творів Гандрія Зейлера // Проблеми слов'янознавства, 1994, № 46. - С. 166-167; Моторний В., Титаренко А. Повесть Ю. Брезана "Чорний млин": синтез фольклору та літературної традиції // // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - С. 148-157.

⁵ Див.: Кравець Я. Праці А. Черногродо фольклорні звичі лужицчани опінії української критики кінця XIX ст. (літературознавчої спадщини І. Франка, В. Шурата, і Вол. Гнатюка) // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - С. 81-86.

⁶ Трофимович К. Історія літератури лужицьких сербів // Радянське літературознавство. 1964, № 4. - С. 149-151; Формування літературної мови серболужицької народності. - Київ, 1978. - С. 12-19; Його ж. Діалектика розвитку літературного язика и художественной культуры (На серболужицьком матери але) // Современное славянское культуры. - К., 1979. - С. 149-151; Його

ж. Серболужицькой язык. - Минск, 1989. - С. 68; Його ж. Верхньолужицько-руський словарь. - Москва-Бауцен, 1974; Його ж. Українсько-верхньолужицький словник. - У 2-х частинах. - Львів, 1993; Його ж. Переклади Біблії у лужицьких сербов // Проблеми слов'янознавства, 1995. - Вип. 46. - С. 135-139.

⁷ Моторний В. Українська-лужицька літературні зв'язки післявоєнного періоду // Проблеми слов'янознавства, 1987. - С. 112-114; Його ж. Українські сторінки спадщини Вацлава Фіали // Проблеми слов'янознавства, 1994. - Вип. 45. - С. 164-165. Його ж. Сорабістика в Україні: підсумки та перспективи (80-90-ті роки) // Питання сорабістики. VI-VII міжнародні сорабістичні семінари. - С. 16-24.

⁸ Моторний В., Трофимович К. Західнослов'янській народ - лужицчани // Мовознавство, 1978, № 5. - С. 12-19; Іхне ж. Тема України в серболужицькій літературі // Проблеми слов'янознавства, 1986. - Вип. 33. - С. 50-54; Іхне ж. Серболужицька література. - Львів, 1987. - 209 с.

⁹ Моторний В. Костянтин Трофимович-учений і педагог // Проблеми слов'янознавства, 1994. - Вип. 46. - С. 139-144; Лазор О. Історія серболужицької літературної мови у працях Констянтина Трофимовича // Там же. - С. 96-99; Албул О. Сорабістичні мовні матеріали з архіву К.К. Трофимовича // Там же. - С. 31-137.

¹⁰ Про діяльність інституту див.: Каспер М. Інститут серболужицького народознавства: підсумки і перспективи // Проблеми слов'янознавства. - 1990. - Вип. 41.

¹¹ Провєвич О. Національний рух лужицьких сербів 1945-1949. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. - Харків, 1996.

¹² Pavlenko G. Geschichte und Kultur der Sorden im Blickfeld der russischen und ukrainischen Historiographie und Publizistik des XIX und XX Jahrhunderts // Letopis-BV-1985 № 32/1. - S. 34-56.

¹³ Літературна Україна. - 1972. - 20 квітня.

¹⁴ Закарпатська правда. - 1961. - 10 вересня.

¹⁵ Гуриницький К. Земля в польоті. Ужгород, 1981. - 95 с.

¹⁶ Земомря М. Роль Я.П. Йордана в історії міжслов'янських взаємин в 40-70 роках XIX ст. // Проблеми слов'янознавства. - 1990. - Вип. 41. - С. 118.

¹⁷ Див. Бендзар Б. Лужицько-українские святы в послевоєнний период // Тезиси докладов и сообщений IX Всесоюзной конференция историков-славистов. - Ужгород, 1982. - С. 314-315.